

Павло Березінський

ЕКОНОМІЧНА ТА ЕКОЛОГІЧНА ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА З ПРИРОДНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ: ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ

У природничих та гуманітарних наукових дослідженнях економічна та екологічна форми взаємодії людини і суспільства з природним середовищем представлені найбільш детально, адже основним колом суспільних відносин були і залишаються економічні й екологічні форми взаємодії суспільства з природою як найбільш тісно взаємозалежні одна від одної.

Ключові слова: економічна форма, екологічна форма, сталий економічний та соціальний розвиток, екологічна рівновага.

Постановка проблеми

Мабуть, ні в кого і ніколи не викликати сумніву черговість виникнення двох – економічної та екологічної – форм взаємодії людини і суспільства з природним середовищем. Протягом усього історичного розвитку суспільства на перший план завжди висувалися економічні (споживацькі) концепції ставлення людини до навколишнього природного середовища. Екологічні ж почали виникати лише тоді, коли економічні вже вичерпали себе як такі, а також коли їхній незадовільний стан почав негативно впливати як на стан природи, так і на стан здоров'я безпосередньо самої людини. Економічні та екологічні інтереси об'єктивно суперечливі, їх зближення, а тим паче поєднання, є надзвичайно складним. Суть такої суперечності полягає у тому, що використання природних ресурсів для задоволення матеріальних потреб здійснюється на засадах економічних законів розвитку суспільства, а охорона природного середовища спирається на природні закони його функціонування. Водночас і економічні закони розвитку суспільства, і природоохоронні закономірності збереження природного середовища є об'єктивними. І економічні, і екологічні інтереси є однаково значущими для людини і для суспільства. Тому задоволення одних інтересів повинно враховувати інші.

Розглядали дане питання у своїх працях такі вчені: М. М. Бринчук, І. І. Каракаш, Л. Г. Мельник, В. В. Петров, М. К. Шапочка тощо.

Відсутнє належне правове врегулювання протиріччя між змістом економічної та екологічної форм взаємодії суспільства з природним середовищем.

Необхідно визначити зміст та значення економічної та екологічної форм взаємодії суспільства з природним середовищем. Спробувати знайти «золоту середину» у взаємоіснуванні двох вищезазначених форм. Вдосконалити юридичне врегулювання питання, пов'язаного з протиріччям між економічними й екологічними інтересами в життєдіяльності людини і суспільства шляхом внесення доповнень до відповідних природничих законів, зокрема, до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Перш за все необхідно зазначити, що у природничих та гуманітарних наукових дослідженнях економічна й екологічна форми взаємодії людини і

суспільства з природним середовищем представлені найбільш детально. Такий підхід пояснюється тим, що основним колом суспільних відносин були і залишаються економічні й екологічні форми взаємодії суспільства з природою як найбільш тісно взаємозалежні одна від одної [1, с. 7–8].

Економічна форма взаємодії суспільства з природою з'явилась ще тоді, коли людина почала створювати перші знаряддя праці, будувати собі житло, шити одяг. Як вже було зазначено вище, економічна форма взаємодії суспільства з природою – це споживання існуючих, відтворення і заміна споживаних та створення з використанням природних властивостей та за допомогою природи нових об'єктів для задоволення матеріальних потреб людини і суспільства. Її сутність полягає ще й у тому, що природні ресурси, що їх використовує людина, мають економічні властивості, економічний потенціал [2, с. 13].

Таким чином, серед економічних функцій природи найбільш очевидними є ті, які забезпечують потреби виробничого середовища. Їх умовно можна поєднати в три основні підгрупи:

- задоволення потреб у ресурсах: матеріальних, енергетичних, інформаційних, комунікаційних, редуційних (останнє, зокрема, визначається асиміляційним потенціалом природи);
- формування умов для відтворення фізіологічних кондицій людини як трудового ресурсу;
- формування умов для відтворення особистісних властивостей людини як трудового ресурсу.

Як бачимо, перша підгрупа економічних функцій пов'язана з екологічними функціями природи. Друга і третя підгрупи пов'язані з фізіологічними і соціальними потребами людини і, отже, з відповідними функціями природи. Саме цей взаємозв'язок формує зв'язок між фізіологічними, соціальними й екологічними функціями природи – з одного боку, і економічними функціями – з іншого [3, с. 240].

Зазначені три підгрупи не вичерпують економічних функцій природи. Ще одна підгрупа непрямо пов'язана з потребами у фізіологічних, соціальних і екологічних функціях природи. Річ у тому, що коли суспільство достатньою мірою усвідомлює потреби в цих функціях, воно починає формувати попит на відповідні групи предметів і послуг. А попит, як відомо, є рушієм економіки.

Зокрема, фізіологічні потреби у чистому середовищі змушують створювати екологічно орієнтовані засоби (моніторингові системи, очисне устаткування, заходи рекреаційного характеру та ін.).

Соціальні потреби в інформаційному контакті з природними ландшафтами формують попит на відповідні роботи і послуги (благоустрій ландшафтів, екотуризм тощо).

Об'єктивна необхідність підтримання екологічної рівноваги змушує нести витрати відповідної спрямованості (створення заповідників, заказників, національних парків, екологічний моніторинг, проведення заходів щодо дослідження і збереження біологічних видів тощо), включаючи втрачену користь від стримування промислового і сільськогосподарського розвитку на певних територіях (особливо тих, які можна вважати «вузькими ланками» екосистем планети) [3, с. 241].

Екологічна форма взаємодії суспільства з природним середовищем – це охорона природного середовища, головною метою якої є збереження людини як виду та її навколишнього природного середовища. Ця форма стала широко визнаною в останні півстоліття (починаючи з 60–70-х років ХХ ст.). Вона є вимушеною.

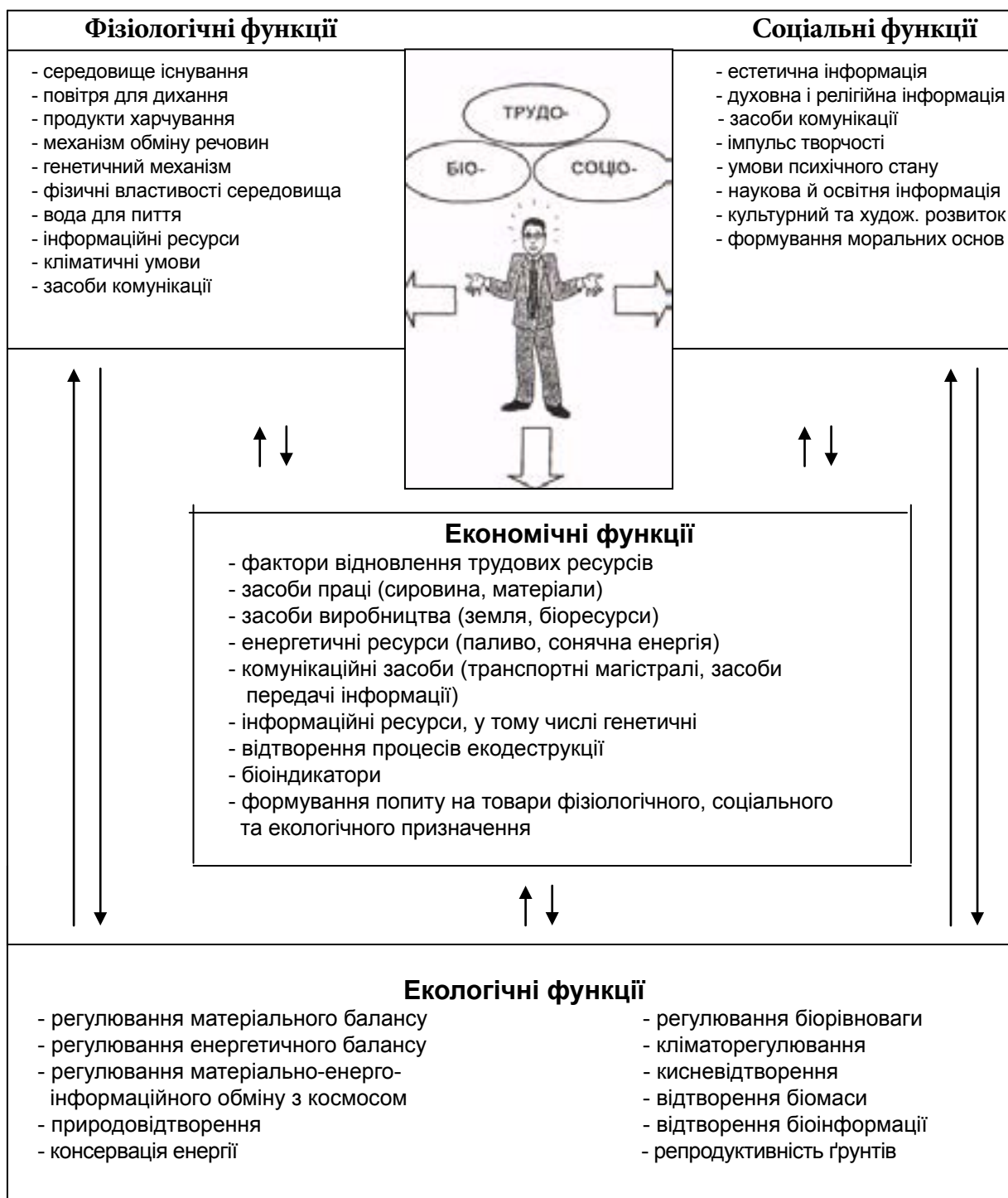
Аналіз останніх досліджень і публікацій

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Мета

Виклад основного матеріалу

Функції природи

Форми охорони навколишнього природного середовища

- 1) організація раціонального використання природних ресурсів
- 2) охорона середовища перебування людини
- 3) заповідна охорона природи

Рис. 1. Форми охорони навколишнього природного середовища

Екологічна форма взаємодії суспільства з природою знайшла своє юридичне закріплення у нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 19.03.2009 р. № 1158-VI [4]. Так, зокрема, у статті 1 вищеназваного закону зазначено, що завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне

середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Крім того, в преамбулі до закону зазначається, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечної для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів. Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

У статті 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» також зазначаються основні його принципи:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

д) збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

є) обов'язковість надання висновків державної екологічної експертизи;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з

урахуванням ступеня антропогенної змінності території, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва;

л) встановлення екологічного податку, збору за спеціальне використання води, збору за спеціальне використання лісових ресурсів, плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України.

Рис. 2. Основні принципи охорони навколишнього природного середовища

Але, звичайно, на перше місце завжди висувалися відповідні економічні форми природокористування як безпосередні умови та засоби існування людини і суспільства. Таке становище об'єктивно випливає з того, що природоохоронна форма взаємодії суспільства з природою сама по собі не передбачає достатніх засобів задоволення усіх її потреб. Тому вона є вторинною за походженням і викликана не стільки обсягами тілесних потреб людського організму, скільки обсягами суспільних запитів, не завжди раціональних і розумно обмежених, що багаторазово перевищують нагальні людські потреби. Використання природних ресурсів спрямоване на задоволення економічних інтересів людини і суспільства. Збереження різноманіття природи та якості навколишнього середовища забезпечує їх екологічні інтереси. Проте взаємозв'язок і взаємодія економічних та екологічних інтересів найбільш повно й оптимально можуть задовольняти потреби людини, суспільства. Тому мета і спрямованість зазначених інтересів максимально зближують їх [1; 9].

Однак, економічні та екологічні інтереси – об'єктивно суперечливі, їхнє зближення, а тим більше – поєднання, є надзвичайно складним. Суть такої суперечності полягає у тому, що використання природних ресурсів для задоволення матеріальних потреб здійснюється на засадах економічних законів розвитку суспільства, а охорона природного середовища спирається на природні закони його функціонування [5; 7].

Водночас, і економічні закони розвитку суспільства, і природоохоронні закономірності збереження природно-

го середовища є об'єктивними. В життєдіяльності людини і суспільства протиріччя між економічними й екологічними інтересами знаходять прояв у наступному: чим більше природних ресурсів вилучається з природного середовища для задоволення матеріальних потреб людини і суспільства, тим гірше якісний стан природного середовища, що знижує екологічні умови існування людини і суспільства.

Вважаємо, що спроможність бізнесу знайти адекватний баланс між отриманням прибутку, збереженням довкілля та соціальною справедливістю буде одним із вирішальних чинників для успішного переходу до сталого розвитку як в Україні, так і в усьому світі. У 1989 р., через три роки після публікації відомої доповіді Комісії Брунтланд та появи класичного визначення терміну «сталий розвиток», Програма ООН з охорони довкілля запропонувала концепцію «чистого виробництва», що мала відповісти на запитання про те, які зміни необхідні в промисловості. Водночас, світовий бізнес у відповідь на нові виклики опрацював власну бізнесову стратегію «еко-ефективності». Ця концепція була вперше запроваджена в 1992 р. швейцарським промисловцем і мільярдером Стефаном Шмідгейні в його книзі «Зміна курсу», який був переконаний, що рухи «зелених» неспроможні вирішити зазначені проблеми. Пізніше концепція «еко-ефективності» була взята на озброєння та детально розвинута Всесвітньою Бізнесовою Радою Сталого Розвитку з тим, щоб пояснити підприємцям, що в кінцевому підсумку ресурсоекономне та екологічно свідоме господарювання є вигідним і цілком рентабельним.

В основу концепції еко-ефективності покладена ідея поєднання економічної та екологічної ефективності з метою створення більшого економічного добробуту з меншими втратами для довкілля [6]. Згідно з визначенням, сформульованим Всесвітньою Бізнесовою Радою Сталого Розвитку у 1993–1996 роках, «еко-ефективність досягається шляхом виробництва конкурентоспроможних товарів і послуг, що задовольняють людські потреби та забезпечують належну якість життя, при постійному зменшенні ресурсоемності та екологічних наслідків упродовж їх повного життєвого циклу, принаймні, до рівня, який відповідає нашій оцінці ресурсно-екологічного потенціалу нашої планети».

Отже, бізнесова стратегія еко-ефективності поєднує, з одного боку, поліпшення економічних показників підприємств, а з іншого – підвищення продуктивності використання ресурсів, зменшення відходів і запобігання шкідливим викидам у довкілля.

Бізнес, що прагне бути еко-ефективним, має працювати в таких напрямках:

- зменшувати матеріаломісткість своїх товарів та послуг;
- скорочувати енергоспоживання своїх продуктів;
- зменшувати поширення усіх видів токсичних речовин;
- підвищувати можливість вторинного використання матеріалів;
- збільшувати стале використання поновлюваних ресурсів;
- збільшувати довговічність (термін використання) своєї продукції;
- нарощувати сервісне обслуговування своїх товарів і послуг.

Концепція еко-ефективності поширюється на увесь життєвий цикл – інженерну розробку і дизайн, виробництво, транспортування, технічне обслуговування й експлуатаційні витрати, утилізацію чи захоронення, – тим

самим охоплює характеристики як процесів, так і самих товарів чи послуг. Еко-ефективність як бізнесова стратегія спрямована на те, щоб перетворити виклики сталого розвитку на нові сприятливі можливості для розвитку бізнесу. Тим самим вона стимулює такий розвиток економічної форми взаємодії суспільства з природним середовищем, який не суперечитиме за своїм змістом екологічній формі взаємодії, а навпаки сприятиме якнайбезпечнішому існуванню останньої.

⇒ Підкреслимо, що і економічні, і екологічні інтереси є однаково значущими для людини і для суспільства. Тому задоволення одних інтересів повинно враховувати інші інтереси. Ними не можна вільно поступатися, наприклад, шляхом збільшення чи скорочення одних інтересів порівняно з іншими. Навпаки, їх пропорційна залежність об'єктивно закладена у закономірностях існування людини за рахунок природних багатств. Нехтування або ігнорування вказаної закономірності призводить не тільки до кризи існування природи, але й до кризи буття самої людини як природної субстанції, суспільної кризи існування національних спільнот і кризи людства у планетарному масштабі [1; 9].

Таким чином, незважаючи на наявність правового регулювання екологічної форми взаємодії суспільства з природним середовищем, є нагальна потреба у впровадженні правових механізмів врегулювання протиріччя між змістом економічної та екологічної форм. Бо коли буде визначеність у знаходженні «золотої середини» (балансу, рівноваження терезів) між їхнім змістом, то й значно легше буде врегулювати ці відносини з практичної точки зору. До того ж, в основу правового регулювання даних відносин повинно бути покладено ідеї та положення концепції еко-ефективності.

Література.

1. Природноресурсове право України: Навч. посіб. / За ред. І. І. Каракаша. – К. : Істина, 2005. – 376 с.
2. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших юридических учебных заведений. – М. : Юристъ, 2000. – 688 с.
3. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника та к. е. н., проф. М. К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. – [Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1264-12>.
5. Природноресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: Учебник / Под ред. В. В. Петрова. – М., 1988.
6. Семенець С. В. Концепція сталого розвитку: основні положення, проблеми розвитку та впровадження в світі та Україні // Економічні реформи в Україні в контексті переходу до сталого розвитку. – Київ: Інститут сталого розвитку: Інтелсфера, 2001.